

XENOPHON
Het diner

Vertaald en toegelicht door
Christiaan Caspers

DAMON

Inhoud

Vooraf	7
Het diner	13
Nawoord: 422 <i>Revisited</i>	71
De verdediging van Sokrâtes	113
Verantwoording	125

Vooraf

‘We gingen eten in het restaurant. Ik ga niet zeggen welk restaurant, want dan zit het er de volgende keer waarschijnlijk vol met mensen die komen kijken of wij er ook weer zitten...’

Zo begint de roman *Het Diner* (2009) van Herman Koch, die in het jaar van zijn verschijnen de NS Publieksprijs won. *Het Diner* gaat over een onverkwalijkelijke misdaad en de impact daarvan op de vier mensen – twee echtparen – die zich rond de restauranttafel hebben verenigd. Koch ontleende de misdaad aan de werkelijkheid, maar nam de vrijheid met zijn personages: een van hen is zogenaamd de aanstaande premier van Nederland. Ook het restaurantbezoek tegen de achtergrond waarvan het drama zich ontvouwt is een literaire kunstgreep: een herkenbare, nét niet alledaagse situatie waarin de gebeurtenissen, maar ook de onderlinge verhoudingen tussen de betrokkenen aan de oppervlakte worden gebracht. De roman heeft, evenals het fictieve diner, vijf afdelingen: *Aperitief*, *Voorgerecht*, *Hoofdgerecht*, *Nagerecht*, *Digestief*, en een epiloog, *Fooi*.

Het diner als structurerend middel, als kapstok voor een verhaal dat zich niet beperkt tot het moment zelf, maar middels flashbacks naar het verleden en middels suggestie en voorafschaduwning naar de toekomst uitstrekt: Kochs roman is een van vele voorbeelden uit de literatuur, de toneel- en de filmgeschiedenis. Zo doet Tomas Vinterbergs speelfilm

Festen (1998) verslag van een uitgebreid diner ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de patriarch Helge. Wat een feestelijke aangelegenheid moest worden ontaardt in volledige ontluistering als een van de genodigden, oudste zoon Christian, het seksueel misbruik uit de doeken begint te doen waaraan Helge hem en zijn inmiddels gestorven zus in hun kindertijd heeft onderworpen. Eén voor een laten Christians schijnbaar hartelijke familieleden hun ware aard zien: de passief medeplichtige moeder; de agressieve broer; het machiavellistische kleine zusje; en ook Christian zelf blijkt niet alleen maar slachtoffer te zijn.

En dan zijn er nog de talloze romans, toneeldrama's en films waarin het diner niet het structurend principe, maar wel de belangrijkste, centrale gebeurtenis vormt. Virginia Woolfs *Mrs Dalloway* (1925) bijvoorbeeld: een dag lang zijn we, als lezers, getuige van de indrukken, herinneringen en verwachtingen van society-gastvrouw Clarissa Dalloway en de mensen uit haar leven – haar man Richard en diens kennissen, haar jeugd vriendin Sally en vooral Peter Walsh, de man met wie Clarissa destijds niet trouwde ('Oh these parties, he thought; Clarissa's parties. Why does she give these parties, he thought.'). Pas tijdens het diner, aan het eind van de dag (en van de roman), maakt Woolf de connectie tussen de belevingswereld van haar hoofdpersoon en de andere geschiedenis waarvan de lezer gaandeweg kennis nam: die van het gedoemde echtpaar Warren-Smith. Of neem *Babylone* (2016), het boek waarmee de Franse roman- en

toneelschrijver Yasmina Reza de prestigieuze Prix Renaudot won en waarin de respectabele, 62-jarige Elisabeth haar louche bovenbuurman helpt om in het holst van de nacht het ontzielde lichaam van diens zojuist door hem gewurgde vrouw weg te maken. Zowel het waarom van de moord als Elisabeths persoonlijke beweegredenen om bijstand te verlenen komen boven tafel tijdens het etentje dat zij de avond tevoren belegd had en dat, net als het diner in *Mrs Dalloway*, de onderliggende maatschappelijke structuren virtuoos en genadeloos blootlegt.

De uiteindelijke voorlopers van *Het Diner*, *Festen*, *Mrs Dalloway* en *Babylone* zijn twee oud-Griekse teksten uit de vierde eeuw voor Christus: Plato's *Symposium* en de onder dezelfde titel overgeleverde novelle van zijn tijdgenoot Xenophon. Plato's *Symposium* geldt al sinds jaar en dag als een meesterwerk. Het diner dat de succesvolle toneeldichter Agáthon daags na zijn publieke huldiging belegde voor vrienden en bekenden; het relaas van de 'bolletjesmens' – vier ledematen, twee gezichten en twee geslachten – dat het bestaan van de verschillende seksuele geaardheden verklaart; de rede van Diótima over het filosofische streven naar het Schone; de dronken lofzang op Plato's held en leermeester, de charismatische en excentrieke Sokrátēs: ze zijn niet weg te denken uit de Europese intellectuele geschiedenis. In de late oudheid werd het *Symposium* deel van een wijsgerig curriculum dat niet minder beoogde dan een uiteindelijke éénwording met god, en in het 15e-eeuwse Florence herijkte Marsilio Ficino Plato's ideeën over

Het diner

I

... Nee hoor, volgens mij is ook wat het betere slag mensen voor hun ontspanning presteert van blijvend belang, en moet je niet alleen hun serieuze doen en laten willen bespreken. Ik zal eens laten zien wat ik daarmee bedoel, aan de hand van de mensen met wie ik zelf omgang heb gehad.

Het was bij de paardenraces ter gelegenheid van het Grote Panatheneeënfeest. Kallías, de zoon van Hippónikos, had een relatie met Autólykos, 'n jochie was dat toen nog, hij was net kampioen in het *pankration* geworden en mocht met Kallías mee naar het evenement. Na de races ging Kallías met Autólykos en diens vader op weg naar zijn huis in Peiraieús, Nikératos was er ook bij. Maar toen kreeg hij een groep mensen in het oog: Sokrátes, Kritóboulos, Hermogénes, Antisthénes en Charmídes. Hij stuurde iemand met Autólykos en de anderen vooruit en zelf voegde hij zich bij Sokrátes en diens vrienden.

'Wat goed dat ik jullie tref!', zei hij. 'Ik heb straks Autólykos en zijn vader over de vloer en ik zou denken dat de boel er een stuk aantrekkelijker uit zal zien met een intellectueel hoogstaand gezelschap zoals jullie op de banken, dan met zomaar wat van die militairen en carrièrepolitici.'

'Hou een ander voor de gek', zei Sokrátes. 'We weten heus wel dat je voor veel geld bij Protagóras en Gorgías en Pródikos filosofie hebt gestudeerd en dat je ons maar een stelletje amateurs vindt.'

‘Nee hoor! Ik heb het eerder nooit zo laten blijken’, zei Kallías, ‘dat ik jullie heel wat te vertellen heb, maar als jullie vanavond langs komen, dan zal ik me serieus en oprecht van m’n beste kant laten zien.’

In eerste instantie bedankten de vrienden van Sokrátes natuurlijk voor Kallías’ uitnodiging maar toen ze zagen hoe erg hij zich hun afwijzing aantrok, zeiden ze uiteindelijk toe dat ze wel aan zouden schuiven. En inderdaad, die avond stond het hele gezelschap, verzorgd en wel en al dan niet getraind, bij Kallías op de stoep. Voor Autólykos was een stoel aangeschoven naast de bank van zijn vader, de anderen lagen netjes aan.

Stel, je nam het gebeuren in je op, dan was je eerste gedachte: ‘Wat een majesteitelijke schoonheid!’ – helemaal omdat Autólykos toen, behalve heel erg mooi, ook nog eens zo bescheiden en ernstig was. Het is donker en opeens licht er een vuurgloed op, en iedereen kijkt: zo was het toen ook met Autólykos, zijn schoonheid trok alle ogen zijn kant op en er was niemand die bij die aanblik van binnen onberoerd bleef. Gesprekken vielen stil, men had moeite zich een houding aan te meten.

Weet je wat het is, als een god bezit van iemand heeft genomen, dan trekt dat als vanzelf bekijks. Bij andere goden is dat omdat de bezetene woest uit zijn ogen kijkt en in tongen spreekt en wild om zich heen slaat, maar onder de matigende invloed van de god van de liefde wordt de blik juist welwillend en je stem wordt mild en je gebaren krijgen iets edels en beheersts.

Dat is in ieder geval hoe het Kallías leek te ver- gaan, onder invloed van Eros, en de rest van het ge- zelschap, inwijdelingen in Eros' godsdienst, keek ge- boeid toe. Je kunt je dus wel voorstellen dat het diner in stilte verliep, alsof er een gebod van hogerhand was uitgegaan. En toen stond opeens Phílippos aan de poort te kloppen, je weet wel, die komiek. Hij wil- de zich door de portier laten aankondigen, riep hij, want hij was van zins om mee te feesten, hij had alle benodigdheden bij zich voor een etentje buiten de deur, haha, op andermans kosten en z'n 'innerlijke slaaf', zei hij, liep helemaal krom van het gebrek aan laagte en van het nog niks gegeten hebben.

Kallías zuchtte eens en zei: 'Het spijt me, heren, maar we kunnen hem moeilijk op straat laten staan. Vraag hem maar binnen.' Daarbij keek hij even snel naar Autólykos, om te zien hoe Phílippos' grap bij hem was aangekomen.

Binnen de kortste keren stond Phílippos in de deuropening. 'Tsja, je bent een clown of je bent het niet', zei hij, 'en zeg nou zelf, het is toch veel gees- tiger om zonder uitnodiging aan te schuiven dan mét...?'

'Kom maar gauw aanliggen', zei Kallías. 'Je ziet, het is een beetje een plechtige aangelegenheid hier, misschien kun je de boel wat opvrolijken.'

Men zette de maaltijd voort en Phílippos deed van meet af aan zijn best om wat grappigs te zeggen, al was het maar om de reputatie gestand te doen op grond waarvan hij in zijn levensonderhoud voorzag, maar hij kreeg het gezelschap niet aan het lachen, tot zijn klaarblijkelijke ongenoegen. Toen hij voor de

Nawoord:
422 *Revisited*

Fictie en werkelijkheid

Ondanks de schijn van real-life reportage die Xenophon in zijn openingszin wekt, is *Het Diner* een historische fictie: voor Xenophons oorspronkelijke lezers was het zonder meer helder dat de beschreven gebeurtenissen een goede vijftig jaar in het verleden lagen. Diezelfde lezers wisten bovendien, als ze ook maar enigszins op de hoogte waren van wat er in de tussenliggende tijd gebeurd was, dat er achter Xenophons relatief zonnige fictie een ontluisterende werkelijkheid schuil ging.

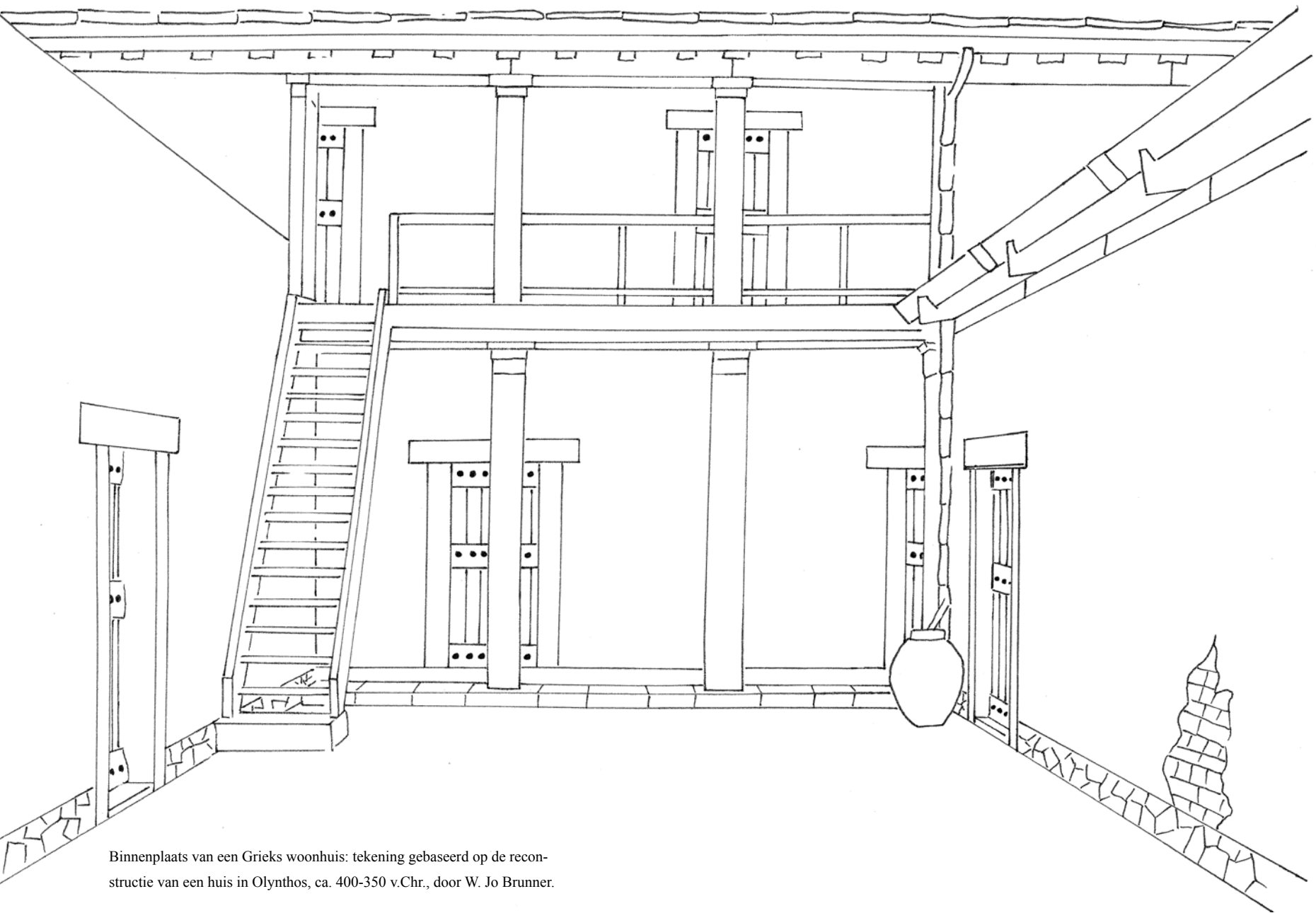
Autólykos' overwinning in het *pankration* op de Grote Panatheneeën, die de aanleiding vormt van het diner ten huize van Kallías, was een van de gebeurtenissen van de zomer van het jaar 422 v.Chr. Dat zijn prille triomf – hij zal op dat moment rond de vijftien jaar oud geweest zijn – niet onopgemerkt bleef, zal niet alleen aan zijn prestatie of zijn fraaie voorkomen te danken zijn geweest: Autólykos' familie stond al enige tijd in de schijnwerpers, en niet op een positieve manier. Bij de toneelwedstrijden op het Grote Dionysiënfest van 423 v.Chr. had de ooit gevierde maar inmiddels aan lager wal geraakte toneelschrijver Kratínos onverwacht een laatste comeback-succes geboekt met zijn autobiografische stuk *De Drankfles*, waarin hij zijn eigen alcoholisme tot thema verheven had. Het stuk is jammer genoeg niet bewaard gebleven, maar we weten wel dat Autólykos' vader Lykon er in voorkwam en 'pauper' genoemd werd. Lykons naam viel acht maanden later opnieuw, op het Leneeënfest, in het toneelstuk *Wespen* van Kratínos' jonge rivaal Aristophánes, en

op de Dionysiën in het voorjaar van 422 stond het satirische *Steden* van Aristophánes' collega Eúpolis op het programma: dit stuk bevatte onder meer de vileine regel, '... en zo loopt elke man zich stuk op Lykons vrouw!'

Het was diezelfde Eúpolis die in het voorjaar van 421, slechts enkele maanden dus na Autólykos' triomf in het *pankration*, een drama getiteld *Autólykos* produceerde. Ook van dit stuk hebben we slechts fragmentjes over, maar die spreken klare taal. Niet alleen moesten Autólykos' sportprestatie en zijn moeder het ontgelden – ze gaat onder de hoeren-naam 'Rhodía' en stonk naar verluidt naar *bákkaris*, een oosters en daarom verdacht aandoend parfum op basis van mansoor of wilde gember (*Asarum europeum*) – maar ook zijn homoseksuele relatie met Kallías. Met een staaltje van de voor dit toneelgenre kenmerkende humor wordt Autólykos 'Eutrésios' genoemd, wat heel onschuldig op een vermeende herkomst uit de stad Eútrésis op de Peloponnesos kan duiden maar tegelijkertijd, en vooral bij ontstentenis van enige aanwijzing dat Autólykos' familie daadwerkelijk van de Peloponnesos kwam, ook zo iets als 'lekkere Boris' betekent, van het klanknabootsende werkwoord τετραίνω 'boren, penetreren'.¹

Kōmōidía, noemde men dit in Athene: ons woord 'komedie' werd ervan afgeleid, maar is een door zijn eigentijdse associaties veel te tam woord

1 In de bovenstaande alinea's verwijs ik achtereenvolgens naar Kratinos, fragment 214 (in de collectie van Kassel en Austin); Aristophánes, *Wespen* 1301; Eúpolis, fragment 232 (*Steden*); Eúpolis, fr. 61 en 64 (*Autólykos*).

Binnenplaats van een Grieks woonhuis: tekening gebaseerd op de reconstructie van een huis in Olynthos, ca. 400-350 v.Chr., door W. Jo Brunner.

De verdediging van Sokr tes

Waar we het ook over moeten hebben, volgens mij, dat zijn Sokrátes' overwegingen over zijn verdediging en zijn levenseinde toen hij voor het gerecht gedaagd werd. Daar is al veel over geschreven, en uit het feit dat er in alle bronnen sprake is van zijn hoogmoedige opstelling, blijkt dat Sokrátes tijdens zijn proces werkelijk zo gesproken heeft als men wel zegt. Sokrátes' overtuiging dat in zijn toenmalige situatie de dood verkiesbaar was boven het leven is daarbij echter minder goed uit de verf gekomen, met als gevolg dat die hoogmoedige opstelling van hem – ten onrechte – te boek is komen te staan als een fatale vergissing. Dat zijn hoogmoedigheid wel degelijk in de lijn van zijn bedoelingen lag, blijkt uit een verslag van Hermogénes, zoon van Hippónikos, die met hem omging. Hermogénes vertelt dat Sokrátes hoegenaamd niet van zins was om over zijn proces te praten.

'Maar Sokrátes', zei Hermogénes, 'moet je dan niet nadenken over je verdediging?'

'Ik houd me m'n hele leven al bezig met mijn verdediging,' had Sokrátes teruggezegd.

'Wat bedoel je?'

'Nou, ik heb nooit iets verkeerd gedaan. Volgens mij is dat de best denkbare basis voor een verdediging.'

'Ach, kom op!', zei Hermogénes, 'je weet net zo goed als ik dat Atheense rechtbanken voortdurend mensen ter dood brengen die niks verkeerd gedaan hebben, op grond van een of ander pleidooi! En voortdurend misdadigers laten gaan die zich weten vrij te pleiten!'

‘Dat kan wel zo wezen’, zei Sokrátés, ‘maar tot twee keer toe heeft mijn *daimónion* me tegengehouden toen ik me aan mijn verdediging wilde gaan zetten.’

‘Wat een flauwe kul!’

‘Flauwe kul, zeg je?’, zei Sokrátés, ‘dat god ook vindt dat ik beter nu sterven kan? Nee hoor. Weet je, tot de dag van vandaag heb ik het nog niemand na hoeven geven dat hij een beter leven had dan ik. Wat heerlijk is het toch, om zeker te weten dat ik altijd godsdienstig en rechtvaardig heb geleefd! Ik ben altijd enorm geporteerd geweest van mezelf en constateer telkens weer dat de mensen die met me omgaan er ook zo over denken. Terwijl, als ik nog meer op leeftijd raak, het kan niet anders of dan ga ik last krijgen van het ouder worden... slechter zien en minder horen... vergeetachtig worden en traag van begrip... Bah, en dan ben ik me daarvan bewust en krijg ik een hekel aan mezelf, en wat’ – zei hij – ‘is dat nou nog voor leven? Weet je...’, zei hij, ‘... misschien zet god me wel zo behulpzaam op het juiste spoor, niet alleen omdat dit het meest geeignende moment is om mijn leven te beëindigen, maar ook de makkelijkste manier. Stel, immers, ik word veroordeeld, dan maak ik aanspraak op wat volgens degenen die zich daarmee bezig houden de meest humane wijze van sterven is, en de minst belastende voor de nabestaanden. En bovendien, als je zó heengaat, zonder onverkwikkelijke en akelige indrukken achter te laten, maar lichamelijk gezond en geestelijk nog tot vriendschappelijkheid in staat, dan kan het niet anders of je zult oprecht gemist